

TÜRKLER'DE EGEMENLİK ANLAYIŞI VE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ (OSMANLI DÖNEMİ'NE KADAR)

Gürbüz ÖZDEMİR*

Özet

Devlet, egemenlik, yöneten-yönetilen gibi kavramlar arasında ayrılmaz bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiler, Orta Asya topluluklardan Osmanlı Devleti'ne kadar geçen sürede batıdaki gelişmelerden farklı olarak özgün ve öz itibariyle daha statik nitelikte Türk siyasal kültüründeki yerini almıştır. Bu nedenle Türklerde, hiçbir tartışma yaşanmadan egemenliğin kaynağı Tanrı kabul edilip, egemenliği iktidardaki kutsal hanedana Tanrı'nın verdiği görüşü benimsenmiş ve egemenlik hanedan üyeleri arasında paylaştırılmıştır. Bu durum ademi merkezîyetçi ülüş sisteminin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Gelişen olaylar da, bu statik yapıyı öz itibariyle değiştirememiştir. İslam'ın kabulü ile birlikte, tüm alanlarda İslam belirleyici olmasına rağmen, Orta Asya geleneğinin izlerini tamamen ortadan kaldıramamış ve bu dönemde de genel hatlarıyla özünü kaybetmeden İslami bir biçim kazanarak sürmüştür. Töre kavramı da, Türklerde önemli bir yere sahip olup, yöneten-yönetilen ilişkisinde belirleyici rol oynamıştır. İslam'ın kabulünden sonra ise, töre anlayışı sürmekle birlikte, aynı işlevi kısmen de olsa dinsel kurallar almıştır. Türk tarihi boyunca gerek töre ve gerekse dinsel kurallar aracılığı ile iktidarların hiçbir zaman despot olma imkanı doğmamış ve böylelikle halk da güven içinde yaşamını sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Siyasal İktidar, Töre, Meşruluk.

Abstract

There is an inseparable relation between concepts of state, sovereignty, and governor-citizen. From middle-asian era to Ottoman times these relations took their places in Turkish political history as original and genuine static characteristic. That

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu,
gurbuzozdemir_4@hotmail.com

is why in Turks, the God had accepted as the sole source of sovereignty, and the idea of that, this sovereignty is transferred to the dynasty in power and it is shared between the dynasty members had been accepted easily. This caused one man Üliş System. Although, Islam played a major role in defining every aspect of the life after acceptance of Islam, it could not erased middle-asia tradition totally, and continued without losing its main essence in a Islamic look. Moral laws had an important place in Turkish society and played an important role in governer-citizen relation. After acceptance of Islam, the same understanding continued but the same function has been partially replaced by religious rules. During Turkish history, both moral laws and religious rules did not allow the Power to be despotic and by this rules and laws citizens lived in confidence and comfort.

Key Words: *Sovereignty, Political Power, Moral Laws, Legality.*

1. GİRİŞ

Toplumsal ve siyasal yaşamın kavramlarını, ilişkilerini ve süreçlerini; içinde yaşanılan toplumun kültürel değerlerinden soyutlayarak anlamaya çalışmak, konuların sağlıklı anlaşılmasına ve sorunların çözümsüz kalmasına neden olabilmektedir. Dünyanın değişik coğrafyalarında yaşayan farklı kültürlere sahip toplumlardan, sosyolojik ve siyasal anlamda aynı açılımları, yapılanmaları ve anlayışları göstermesini beklemenin yanlış sonuçlara götüreceğini açıklamaya dahi gerek yoktur. Bu bağlamda özellikle birçok yönüyle Batı'dan farklı yapıya sahip olan Türklerin siyasal yaşamını, egemenlik anlayışını ve iktidar ilişkilerini, Batı'daki süreçlerle ve kavramlarla açıklamaya çalışmanın da, bizleri hatalı ya da eksik sonuçlara götürmesi kaçınılmazdır. Çalışmamızda; Türkler'de egemenlik anlayışı, bu anlayışın kaynakları ve iktidar ilişkilerinin; Batı'lı kavramlaştırma, süreç ve sonuçlardan farklılık gösterdikleri ve kendisine özgü niteliklere sahip oldukları ortaya konularak anlamaya çalışılacaktır. Bu egemenlik anlayışının, Osmanlı Devleti'ne kadar geçen tarihsel süreçte geçirdiği ya da geçirmediği aşamaları ele almaya çalışacağız. Konu ele alınırken, bir kısım temel kaynaklar üzerinde durulacak ve bu bağlamda değerlendirmeler yapılacaktır. Türklerin İslamiyet'ten önceki *egemenlik* anlayışını anlamada öne çıkan kaynakların başında, Türk tarihinin ilk yazılı belgeleri olarak bilinen *Orhun Yazıtları*; Müslüman Türkler'de ise *Kutadgu Bilig* ve *Siyasetname* gibi eserler başta gelmektedir. (Üçok&Mumcu, 1987: 5) Ayrıca İslam dünyasının düşünce yaşamında önemli bir yere sahip olan ve Türkler için İslamiyet sonrasında önemli bir referans olarak karşımıza çıkan İbn Haldun'un *Mukaddeme*'sine de atıflarda bulunulacaktır.

Eski Türkler'deki *egemenlik* anlayışını ortaya koyması açısından önemli olan *Orhun Yazıtları*'na bakıldığında; bu dönemde *egemenlik* hakkının doğrudan doğruya *Gök Tanrı* tarafından verildiğine dair inancın egemen olduğu görülmektedir. Egemenlik hakkı tanrısal niteliğe sahip

olduğu gibi; bu hakkın kullanılması belirli bir kişiye verilmeyip kutsal kabul edilen bir *hanedana* verildiği kabul edilmektedir. *Egemenlik* hakkı, eski Türk geleneğinde *kut* kelimesi ile ifade edilmektedir. (Arsal, 1947: 120-125; Kafesoğlu, 1980: 33; Köseoğlu, 1997:45) *Kut*, hanedanın geneline ait olduğundan bir kağanın kişisel olarak otoritesini yitirmesi, hanedan üzerinde olumsuz etki yapmamakta ve *hak* hanedanın başka bir üyesine geçebilmektedir. Üstelik hanedanın kutsallığı nedeniyle, Türk *töresinde* hanedan üyelerinin *kanını dökme yasağı* bulunmakta ve hanedan üyelerinin öldürülmesi söz konusu olduğunda ise infazlar boğularak gerçekleştirilmektedir. (Güler, 1996: 105-106)

Orta Asya Türk geleneğinde egemenliğin kaynağı konusunda, Orta Asya Türk mitolojileri de önemli bilgiler sunmaktadır. Mitolojilerde geçen, “*kağanlar, gökten inen bir ışıktan gebe kalan bir ananın çocuklarıdır*” inanışına göre, kağan hanedanına *kut* Gök Tanrı tarafından bir *lütuf* olarak başışlanmıştır. Hatta kağanların iktidar ile ilgili yaşamının her aşaması Gök Tanrı'nın takdir yetkisine bağlı olduğuna inanılmaktadır. Bu noktada dinsel inanışların siyasal yaşama yön verecek derecede etkili olduğu görülmektedir. (İnalçık, 1959: 75; Ergin, 1970: 4, 17, 31; Spuler, 1981: 659-663) Ayrıca *kutu* meşrulaştırmak için ortaya konulan “*gökten inen ışık inancı*”, Türklerin *cihan hakimiyeti düşüncesine* de kaynaklık etmiştir. Kağanlar, bu inanışı esas alarak “*egemenliklerini Gök Tanrı'dan aldıkları*” tezini Türk olmayanlara karşı da ileri sürmüşler ve Gök Tanrı'nın Türk ulusunu koruyup dünyaya egemen kıldığı sonucuna ulaşmışlardır. (Turan, 1996)

Bu egemenlik anlayışına göre, hanedanın bütün erkekleri egemenliğe ortaktı. Bu hakkın ortaya çıkardığı yapı ise *ülüş* sistemi olarak ifade edilmektedir. Bu sistem, egemenliğin ortak paylaşımına yönelik ilkeler bütünü olup, ülkenin hanedan üyeleri arasında bölüşülmesi esasına dayanmaktadır. Erkek üyelerden birisi kağan olsa dahi; hanedan üyelerinin hepsi egemenlik hakkına eşit sahip olduklarından dolayı potansiyel olarak ülkeyi yönetme hakkına sahiptiler. Bu nedenle hanedandan birisi kağan olduktan sonra, diğer erkek üyeler devletin değişik bölümlerine yönetici olarak atanmaktadır. Bu bölünme, parçalanma anlamında olumsuz bir durum olmayıp, tamamen ülkenin yönetimini kolaylaştırmak amacıyla ortaya konulan uygulamalar olarak görülmektedir. Ayrıca bu sistemin, kağana karşı bir isyana yol açmaması ya da kağanın ölümünde çıkabilecek taht kavgasının önlenmesi amacı güttüğü de söylenebilir. (İnalçık, 1959: 74-75) Bu nedenledir ki, Orta Asya Türk geleneğinde sürekli güçlü *ademi merkezîyetçilik* egemen olmuştur. (Ergin, 1970: 4,17) Bu durumu, “*merkezi egemenlikle telif edilmiş bir nevi feodalite*” (Arsal: 1947: 281) biçiminde görüp hanedana bağlı diğer beyleri de *feodal bey* olarak niteleyenler görüşler bulunmaktadır. (Turan, 1996: 121,125) Ancak Türklerde, batıdaki gibi bir *feodalizmden* söz etmek olanaksızdır. Çünkü *ademi merkezîyetçiliğin* tüm

olumsuzluklarına rağmen, var olan *merkezilik* Batı'daki gibi çözüme göstermemiştir. Ülke hanedan beyleri arasında paylaşılmış olmasına rağmen; merkezdeki kağan otoritesini sürekli hissettirdiğinden beyler merkeze bağlı kalmışlardır. Ayrıca Türkler'de, *ülüş sisteminin* sonucu olarak, Batı'daki gibi *serf-senyör* ilişkisine benzer bir yapılanmanın olduğu da bilinmemektedir.(Cin&Akgündüz, 1990: 55; Tatar, 1997: 6-9; Kılıçbay, 1985: 428) Ülkenin, hanedan üyeleri arasında paylaşılması, eski Türklerde *çifte hükümdarlık* kurumunun bulunup bulunmadığı sorusunu da akla getirmektedir. Ancak eski Türklerde, *sağ-sol* bölünmesinin üzerinde ya tek bir kağan yer almış ya da bu kağanlardan biri diğerine üstün tutulmuştur. Örneğin Asya Hunlar'ında *sol kanat*; Göktürkler ve Uygurlar'da ise *sağ kanat* üstündü. Oğuzlar'da ise, *Bozoklar*, *Üçoklara* üstündüler. Bu üstünlük, *koşulma*(bağlanma) kavramı ile ifade edilmektedir. Kağan, devlet başında bulunur; ve diğer kanatta ise yine hanedana bağlı birisi *yabgu* unvanıyla yer alırdı. *Yabgu*, *töreyi* bozarak isyanı göze almadığı sürece kağanın her yönüyle yardımcıydı. Kısacası, egemenlik açısından birbiriyle eşit haklara sahip olsalar da, iktidar olma noktasında birden fazla beyin yönetimi söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla Türklerde *çifte hükümdarlık* diye bir kurum oluşmasına yol açacak koşulların hiçbirinin oluşmadığını söyleyebiliriz.(Kafesoğlu, 1997: 271-278)

2. İSLAM ÖNCESİ DÖNEM

Mete (öl.M.Ö.174)'nin M.Ö. 209'da tahta çıkışı aynı zamanda bilinen Türk tarihinin de başlangıcı olarak kabul edildiğinden; süreç olarak egemenlik konusu genel hatlarıyla ele alınmaya o tarihten itibaren başlanması yerinde olacaktır. *Kutun*, Gök Tanrı tarafından verildiği inanının Mete'ye atfedilen *Tanrı-kut* yani *Gök Tanrının iktidar verdiği kağan* unvanında ifadesini bulduğu görülmektedir. Mete, M.Ö. 176 yılında Çin'e gönderdiği mektubunda kendisinden, "*Gök(Tanrı) tarafından tahta çıkarılmış, Büyük Hun İmparatoru*" biçiminde bahsetmektedir. (Ögel, 1981: 439) Başka bir Hun kağanı Huluku (M.Ö.96-85) ise, Çin'e yazdığı mektupta "*Hunlar Gök'ün mağrur çocuklarıdır.*" demektedir. (Ögel, 1981: 105) Hunların bu anlayışı, Göktüklere *Tanrı yarlıkaduk* olarak yansımış (Ögel, 1979: 36) ve iktidarın Gök Tanrı tarafından *kutlanarak* verildiği kabul edilmiştir. Hatta daha da ileri gidilerek Göktürk kağanları, Gök Tanrı'nın bir elçisi gibi görülmüşlerdir. (Ögel, 1981: 409) Kağanların *kutunu Gök Tanrı'dan* aldığı konusu, *Orhun Yazıtları* ile ilgili olarak yapılan çevirilerde Bilge Kağan'ın dilinden şöyle ifade edilmektedir: "*Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan*" (Ögel, 1932: 53) Bu sözün; "*Ben Tanrı'ya benzer Gök tarafından çıkarılmış Bilge Kağan*", "*Tanrı'ya benzer Gök'ten tayin edilmiş Türk Hakim (Bilge) Kağan*", "*Ben Tanrı'ya benzer, gökte*

doğmuş Türk Bilge Kağan tahtıma oturdum.” biçiminde değişik çevirileri yapılmıştır. (Ögel, 1932: 55-56) Egemenliğin kaynağını çok güçlü olarak gösteren bu unvan konumuz açısından önemlidir. Ayrıca başka bir Göktürk kağanı olan Şa-po-lüe de kendisini, “*Göktürk Devleti'nin Göktürk doğan egemen ve kutsal oğlu.*” olarak tanımladığı anlaşılmaktadır.(Üçok&Mumcu, 1987: 21)

Kendilerini Hun ve Göktürklerin varisi kabul eden Uygurlar'da da, iktidarın Tanrı'nın buyruğuna bağlı olduğu kabul görmüş bir ilkeydi. Onlarda da kağan, Tanrı *kut* verdiği için tahta çıkmakta ve halk, kağana itaat etmekle Tanrı'ya itaat etmiş sayılmaktaydı. Aksi durumda ise, Tanrı'nın isteğine uygun olarak kağan tarafından cezalandırılırdı. (Ögel, 1979: 81-82) Uygur kağanları da, Hun ve Göktürk kağanları gibi *iduk-kut*, *kutluğ*, *Tengride kut bulmuş*, *Tengride ülüg bulmuş* gibi unvanlara sahiptiler. (Gabain, 1944: 61) *Kutunu* gökten aldıklarını kabul eden Uygur kağanları, *Mani Dinini* kabul ettikten sonra, Maniheizm'de “*ay*” önemli olduğundan, *kutu aydan* aldıklarını belirterek “*ay*” kavramını öne çıkarmışlardır. (Ceferoğlu, 1931: 114) Uygurlar'da *kutun* kaynağını ve onun karşısında halkın durumunu gösterir biçimde Böğü Kağan şöyle demektedir: “*Gök insanlara güç ve kuvvet verir, ona bağlı insanlar da, Gök'ün buyruğunu takip ederlerdi.*” (Ögel, 1979: 98) Bir Türk boyu olan Tobalar'da da, egemenliğin kaynağının Tanrı olduğu ve iktidarı kullanan hanedanın kutsallığı konusunda Türkler'de yaygın olan inanış güçlü bir biçimde yaşamıştır. Hatta iktidar, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Yine egemenliğin kaynağı ile ilgili başka bir örnek olarak; bir Türk boyu olan Tuna Bulgarları'nın *Çatalar Yazıtı*'nda, “*Yeryüzünde Tanrı tarafından tahta çıkarılmış...*” ifadesi bulunmaktadır. (Ögel, 1991: 274-275; Donuk, 1979: 10-11, 50) Görüldüğü gibi Türklerin Müslüman olmalarına kadar, bu *egemenlik* anlayışı ve *kut* düşüncesi büyük bir değişim göstermeden devam etmiştir. Kullanılan bütün unvanlar, kağanın tahta çıkışıyla alakalı yapılan tanrısal nitelikli bütün bağlantılar bunu ortaya koymaktadır. (Ergin, 1970: 19 ; İnalçık, 1973: 60,76; Üçok&Mumcu, 1987: 28)

Orta Asya geleneğinde, egemenliğin sahibi olan hanedanın içinden kağanlığın kime ve nasıl verileceği konusunda yöntemsel bir netlik bulunmamaktadır. Bu konuda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşlerden bir kısmına bakacak olursak; Togan'a göre, *veraset usulü* tahtın kardeşler arasında en büyüğüne geçmesi biçimindeydi.(Togan, 1946: 42) Aynı biçimde Turan'a (1996: 688) göre de taht büyük çocuğa aitti. Avcıoğlu da, Togan ve Turan'a yakın bir biçimde, Oğuz beylerinin yerlerine oğullarının geçtiğini belirtmektedir. (Avcıoğlu, 1993: 93) Kafesoğlu (1997: 270) ise tahta geçişte veliaht göstermek adetin olduğunu, ancak kimin veliaht gösterileceği konusunda ise liyakatın ön planda tutulduğunu

belirtmiştir. Bütün bu görüşlere zıt bir biçimde İnalçık ise, belirli bir veraset kuralının olmadığını söylemektedir. İnalçık, veliat atanması, büyük çocukların veya küçüklerin seçilmesi gibi örneklerin olduğunu söylemekle birlikte; veraset usulünde kesin bir kuralın olmayıp *tahtın tanrısal takdire açık tutulması inancı* bulunduğu ve bunun gereği olarak değişik yöntemlerin olduğunu söylemektedir. İnalçık'a göre, değişik yöntemlerle tahta çıkma söz konusu olsa da, iktidar sürekli olarak tanrısal takdire bırakılmış ve Tanrı'nın hanedandan seçtiği kimselere güç ve başarı verdiğine inanılmıştır. Sonuç itibariyle, bütün yöntemler hükümsüz kalmakta ve iş doğal seyrine bırakılmaktadır. Başka bir deyişle hanedandan birisi herhangi bir yöntemle kağan olduktan sonra, onun iktidarı otomatik olarak meşru görülmektedir. (İnalçık, 1959: 73) Rosonyi'ye göre, (1971: 59) *kut* hakkı hanedana ait olduğundan tahta geçen yeni kağan eski kağanın meşruiyetini yitirmesinden hiçbir zaman etkilenmemekteydi.

Ancak bütün bu belirsiz gibi görünen duruma rağmen, uygulamada görülen belirli ana yöntemler de bulunmaktaydı. Bu yöntemlere kısaca bakılacak olursa; *irsiyet yönteminde*, kağanın Tanrı'nın *kut* vermiş olduğu hanedanın soyundan gelmesi şarttır. Bu şart yerine getirilmesi durumunda; en büyük oğlun (primogemtus) veya hanedanın en yaşlı üyesinin (senioratus) kağan olması olanaklıdır. *Fetih yöntemi*, daha ziyade boy ve il kademesinde iktidarın geçişini sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntemde; üstünlük kazanmak isteyen bir bey, dostluk kurmak istediği bir başka beye ziyafet vererek mal yağmalatmaktadır. Hangi bey daha üstün bir ziyafet verip mal yağmalatırsa, diğerine göre statüsü yükselmekte ve beyler arasında ast-üst ilişkisi doğmaktadır. *Kooptasyon yönteminde* hükümdar olan kağan, sağlığında kendisinden sonra saltanat sürecek olan kimseyi belirlemektedir. Bu yöntemin yararı, doğabilecek taht kavgalarının önlemektir. Ayrıca bu yöntemle, ülkenin parçalanmasının önüne geçilmek istenmektedir. *Seçim yöntemi* ise, kağan olabilme özelliğinde birisinin olmaması veya mevcut kağanın yönetimde başarısızlığı, iyi töreler koyamaması ve halkına refah sağlayamaması gibi durumlarda, *kurultayın* yeni kağanı belirlemesi esasına dayanmaktadır. Bu yöntemlerden birisiyle tahta çıkan kağanın hanedandan kendisine geçen *kut* sayesinde, hareket serbestisine sahip en güçlü devlet organı olduğu görülmektedir. Kağan, hem en yüksek askeri şef, hem en yüksek yargıç, hem de yasama gücünün sembolüdür. Eski Türk devletlerinde *töre*, genelde iki tarzda* ortaya çıkmakla birlikte, başa geçen her kağanın da mutlaka bir töre oluşturması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kağan aynı zamanda yasama gücünün de bir sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.(İnalçık, 1959: 59-94) Tunaya'ya göre, (1970: 16)

* Bu iki tarzdan birisi, kurultaylarda verilen kararların töre olarak kabul görmesidir. Diğeri, yasanın, halk içinde kendiliğinden ve yavaş yavaş oluşabilmesidir.

iktidarın değişmesinde veya belirlenmesinde *kurultay* denilen meclis de önemli bir role sahipti. *Kurultay*, beylerden ve toplumun seçkin kişilerinden oluşmakta ve iktidara geçecek kağanı belirleyip bir nevi onun meşruiyetine onay vermektedir. Ayrıca tahtla ilgili ortaya çıkan sorunların çözümünde de çok önemli bir yeri bulunmaktaydı. Ancak İnalçık ise kurultayın, gerçek anlamda seçim meclisi olmayıp yalnızca beylerle komutanların katıldıkları toplantılardan ibaret olduğunu söylemektedir. Bu nedenle İnalçık, kağanın kurultayda seçilmesi diye belirli bir yöntemin olmadığını ortaya koymaktadır. (İnalçık, 1959: 81)

Eski Türk yazıtlarına bakıldığında, o dönemdeki Türk toplumunun, sosyolojik olarak *merkezdeki beyler* ile *çevredeki halk* biçiminde bölünmüş olduğu anlaşılmaktadır. Toplumdaki bu ayrışmayı özellikle *Orhun Yazıtlarında* görülmektedir. Bu yazıtlarda halk için, *kara kamıg budun*, yani *kara kemikli millet veya kara budun* ifadesi geçmektedir. (Üçok, 1987: 20) Dede Korkut Kitabı'nda yer alan "*Kara eşek başına gem vursan, katır olmaz; hizmetçiye elbise giydiren hanım olmaz*" sözü de bu ayrışmayı çarpıcı bir biçimde göstermektedir. (İnan, 1987: 2) Bu toplumsal ayrışmaya rağmen, *merkez* ile *çevre* arasındaki ilişkiler, devletin güçlü ve toplumun refah içinde olduğu zamanlarda sağlıklı işlemiş; kağan halkını mutlu etmiş ve halk da ona itaat etmiştir. Devletin zayıfladığı dönemlerde ise bu ilişkiler kötüleşip gerginlikler baş göstermiştir. Ancak *iktidarın kutsal olduğu* inancının toplumda yaygın olması, gerginliğin kağanın şahsında hanedan ile halk arasında ortaya çıkmasına engel olmuştur. Bu durum, merkeze karşı tepki duyan halkın merkezdeki diğer beylere yönelmesine ve gerçek çatışmanın beylerle halk arasında yaşanmasına neden olmuştur. Barthold, *merkez-çevre* arasındaki bu kopukluğa bir örnek olarak; Çin egemenliği sırasında Türk beylerinin, kişisel çıkarlarını korumak için töreyi ve halkı bir kenara itip Çin geleneklerini benimsemelerini göstermektedir. Bu durum, merkezdeki beylerin halktan ne kadar kopuk olabildiğini ve bu kopukluğun ise beyler ile halk arasında gerginliklere neden olduğunu ortaya koymaktadır. (Barthold, 1962: 9-10)

Orta Asya toplumsal yapısında, sosyolojik olarak ayrışma ve çatışmanın *merkez-çevre* boyutunda yaşandığı görülse de; siyasal açıdan mücadele ve gerginliklerin genelde *merkez* içerisinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, *çevrede* yer alan halk, hoşnutsuzluğunu sürekli olmasa da yalnızca beylere ve kağanın etrafındaki seçkin kişilere göstermiştir. Dolayısıyla toplumsal anlamda bir *merkez-çevre* yapılanması bulunmakla birlikte; iktidar mücadelesinin, gerçek anlamda ya boy yönetenleri, askeri komutanlar, dinsel liderler gibi beylerle kağan arasında, ya da bu beylerin kendi aralarında, kısacası *merkezde* geçtiği görülmektedir. Hatta beyler arasında oldukça ciddi mücadelelerin yaşandığı, buna karşılık

halkın ise ancak günlük yaşamla uğraşır siyasi süreçlerde yer almadığı da ifade edilmektedir. (Tunaya, 1970: 34-38; Avcıoğlu, 1993: 170-178)

Orta Asya Türk geleneğindeki *iktidar*, *töre*, *kut* ve *tanrı* kavramlarıyla ilgili anlayışlar, değişmez temel esaslar olarak ve ana hatlarıyla Türk tarihi boyunca her dönem için etkisini sürdürmüştür. Özellikle *töre* kavramı, yüzyıllar boyu önem verilen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. *Kut*, Tanrı bağışı olarak kabul edilirken, öte yandan *kut* sahibi olan iktidarın *töre* ile sınırlandırılması bir ilke olarak benimsenmiştir. *Töre*yi yürütmek ve yaşatmak için Tanrı'nın, *kut* verdiği ve kağanı tahta çıkardığı inancı egemen olmuştur. Dolayısıyla kutsal amaç olan *töre* yerine getirilmediğinde, kağan *kutunu* kaybetmektedir. Bu bağlamda *töre* kavramı, egemenlik anlayışı içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. *Töre*ye göre, hanedan kutsal kabul edilip egemenliği mutlak görülürken; kişisel olarak kağanın durumu sınırlamalar konulmaya açık bırakılmıştır. *Merkez*deki güçlü beyler, *töre*ye dayanarak iktidara sınır getirilmesinde önemli yetkilere sahip olup gerektiğinde kağana karşı *töre*yi ileri sürerek tavır alabilmişlerdir. (Kafesoğlu, 1980: 57) Örneğin Göktürk kağanı *Kapgan Kağan*'ın yerine geçen oğlu *İnal Kağan*, halkın refahını sağlayamadığı için *töre*ye göre *kutunun* Tanrı tarafından kaldırıldığı inancı ile tahttan indirilmiştir. Böylelikle bir kağan *kutunu* kaybettiğinde ona itaat terk edilip, kutsal hanedandan bir diğer bey tahta geçirilir ve meşru iktidar olarak ona itaat edilir. Bu durum Weberyana anlamda kişisel karizma ile değil, *aile ya da kurumsal karizma* ile açıklanmaktadır. (Özdemir, 1990: 29) Başka bir deyişle Tanrı, kutsal hanedan üyeleri arasında kimi seçerse onu tahta çıkardığı inancı ile açıklanmaktadır. *Merkez*deki taht kavgalarının temelinde de bu düşünce yatmaktadır. Öte yandan taht kavgaları, halk tarafından takip edilip hanedandan kim tahta çıkarsa, onun iktidarı meşru görülüp itaat edilmektedir. (Köseoğlu, 1997: 46)

İktidardaki hanedanın egemenliği kutsal kabul edilmekle birlikte; kağanlara bireysel olarak hiçbir zaman *insan üstü* veya *sorumsuz* bir nitelik atfedilmemiştir. İktidar, kutsal hanedandan gelen kağanın şahsında toplanmakla birlikte; her zaman *törenin* kontrolü ve sınırlayıcılığı esas olmuştur. Bu nedenle Türkler'deki egemenlik anlayışı, hiçbir zaman *sınırsız* ve *sorumsuz* bir iktidara olanak tanımamıştır. Dolayısıyla kağanın, *mutlak* ve *keyfi bir iktidarı* söz konusu olmayıp, başta *töre* olmak üzere bir kısım ilkelerle sınırlandırılmıştır. Tahta çıktıktan sonra *kuta* sahip olan kağanın, iktidarda kaldığı sürece *töre*yi uygulaması, davranışlarına özen göstermesi, sahip olduğu özellikleri taşımayı sürdürmesi ve görevlerini eksiksiz olarak yerine getirmesi olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda Türk töresine göre, kağanın en başta gelen görevi ise *birlik ve beraberliği sağlayıp korumak* olmak üzere *ekonomik refahın, adaletin ve asayişin* sağlanmasıdır. *Töre*, kağandan bu görevleri yerine getirmesi, adil *töre*ler yapması ve bunları

adaletle uygulaması koşulu ile potansiyel olarak sahip olduğu egemenlik hakkını ileri sürebileceğini beyan etmektedir. Kağanın bu sınırlar içerisinde, egemenliğini ve onun somut biçimi olan iktidarını tam olarak kullanabileceğini ortaya konulmaktadır. Söz konusu görevler, ayrıntılı olarak *Orhun Yazıtları*'nda örnekler verilerek anlatılmıştır. *Orhun Yazıtları*'nda, Bilge Kağanın görevlerini ne derece yerine getirdiğine dair halkına hesap verdiği de yer almaktadır. Kısacası kağanlar, hiçbir zaman keyfi uygulamalarda bulunma olanağı bulamadıklarından, yönetim hiçbir zaman kağanın kişisel iradesine bağlı *mutlak, sınırsız ve sorumsuz bir monarşi* olmamıştır. Böylelikle halk, doğrudan doğruya *törenin* koruması altında yaşamını sürdürmüştür; kağan halkına hizmet ettiği sürece, halkın görevi de kendisine itaat etmek olmuştur. (Taşagıl, 1992: 1004-105)

Orta Asya Türk devlet anlayışı, sürekli iç ve dış etkenlerle meydana gelen parçalanma tehditlerine karşı devleti koruma endişesini öne çıkardığından, devletin en üst makamını işgal eden kağan açısından bu görevin önemi fazlasıyla ortaya çıkmaktadır. Kağanın diğer görevleri, bu temel görevi bütünleyici bir rol oynamakta ve toplumda huzur ve güvenliğin sağlanması amacıyla hizmet etmekteydi. Sözelimi *halkın yeme-içme ve giyim gibi ihtiyaçlarının karşılanması, barışın sağlanması, millete hizmet edilmesi, memleketin düzene sokulması, iyi töreler yapılması ve bunların adaletle uygulanması, asker toplanması ve onların mutlu edilmesi ve ülke sorunlarını tartışması için kurultayların toplanması* gibi görevlerde bu amaçları görebilmekteyiz. Kağanın tahta çıkışı meşru olsa dahi; ancak bu görevleri yerine getirme ve bu süreçlere uyma koşulu ile bir kağan gerçek bir *kut* sahibi olabilmektedir. (Kafesoğlu, 1981: 73-74) Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu, itaatsizliğin kutsal hanedana karşı değil, yalnızca *kutu* kaybeden kağanın kendisine karşı yapılmış olmasıdır. Egemenliğin sahibi, kutsal kabul edilen hanedandır ve hanedanda da devamlılık söz konusudur. Nitekim kağanın tahttan indirilmesi söz konusu olduğunda, yerine kağan olarak aynı hanedandan bir başkası kağan olmaktadır. Ancak, çok istisnai de olsa bir kabile beyinin ya da büyük bir devlet memurunun isyan edip o an başta bulunan kağanı devirerek iktidarı eline geçirmesi de görülmüştür. Fakat o, *kut* sahibi olarak kabul gören hanedandan olmadığından iktidarı *törelere* göre meşru olarak kabul görmemiştir. (Rosonyi, 1996: 59-60)

Kutsal olan hanedana dayanan kağanların, aynı zamanda bireysel olarak da bazı üstün özelliklere sahip olması gerekmektedir. Beyliğin geçici olduğu sürekli vurgulanarak, kağanın ilgisi halkın korunmasına yöneltilmekte ve kağanda *bilgelik, dürüstlük, cesaretlilik, tedbirlilik, sabırlılık, affedicilik, halkına karşı sevgi, şefkat ve güler yüzlülük* ve hatta *Tanrı korkusu* gibi çok değişik özellikler aranmaktadır. Bütün bunlar, kağanın halkı ile bütünleşmesi ve toplumda birlik ve beraberliğin sağlanması

amacıyla yapılmaktaydı. Bu noktada, kağanın görevleri ve sahip olması istenilen niteliklerinin birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları görülmektedir. (Kafesoğlu, 1997: 346-351) Kağandan sonraki ikinci güç, *hatun* unvanıyla kağanın eşi olmuştur. *Hatun*, *töre* ile *hatunluk* makamına geçip kağan ile birlikte yönetime katılabiliyordu. Kağan öldüğünde yerine geçecek oğlu küçük ise, *hatun* oğlu adına devleti yönetebiliyordu. Bunun örnekleri Göktürkler, Selçuklular ve hatta Osmanlılarda görülmektedir. Öte yandan *hatunun* meclislere katılıp oy kullandıkları bilinmektedir. Kağan ve hatundan sonra, *büyük oğul (yabgu)* ve *küçük oğul (şad)* da yönetimde yer almaktaydılar. (Gömeç, 1996: 122) Hatunların iktidarda hatunların sahip oldukları önemi göstermesi bakımından Kafesoğlu'nun naklettiği, “*Çin elçilerinin kabulünde Göktürk hatunları hazır bulunmuşlardı*”. ifadesi dikkate değerdir. (Kafesoğlu, 1997: 270) Ayrıca kağanlar bazı yetkilerini devredip üst kademe yöneticileri aracılığı ile devleti yönetebilmekteydi. Burada *kut* devri değil yalnızca bazı görev ve yetkilerin devri söz konusudur. (Genç, 1981: 81)

Öte yandan kağanın iktidarını sınırlayan bir öge olarak, ileri gelen beylerden oluşan *kurultay* benzeri kurumlar da vardı. Hatta tahta çıkan kağanın iktidarının onaylanıp meşrulaştırılması veya reddedilmesinde *kurultay* önemli bir yere sahipti. Kurultay, yeni tahta çıkan kağanın, kutsal hanedana bağlı olup olmadığının yanı sıra, bazı özelliklere sahip olup olmadığını da araştırmakta ve sonuçta kağanın iktidarının Tanrı'dan geldiğini belirleyerek iktidarına onay vermekteydi. (Kafesoğlu, 1997: 259-260) Bu derece öneme sahip olan kurultaya beylerin ve diğer seçkinlerin katılımı ile belirli dönemlerde yapılan şöenlere halkın katılımının gerçek anlamda bir katılım olmayıp iktidarı meşrulaştırma aracı olmaktan öteye geçemediği ileri sürülmüşse de; (İnalçık, 1959: 170-178) bütün eksizliklerine rağmen bu tarz faaliyetler o tarih itibariyle katılımcılık anlamında göz ardı edilemez değere sahiptir. Hatta bu açıdan Barthold, (1975: 184) çok daha ileri giderek eski Türkleri *demokrat* olarak nitelemektedir.

3. MÜSLÜMAN TÜRKLER'DE

Türkler'in Müslüman olmasından sonra Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Türkler, yeni bir inanç ve uygarlık ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yeni inanç ve uygarlık, Türkler'in bireysel olarak Müslüman olmasından Karahanlılar'ın bir Türk Devleti olarak İslam'ı kabulüne, oradan da kurulan tüm Müslüman Türk devletlerinde insan ilişkilerini etkilediği gibi toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanları da etkilemiş ve hatta onlara büyük oranda egemen olmuştur. (Üçok&Mumcu, 1987: 194) Bu yeni inanç ve uygarlığın kaynaklarına göre, egemenlik Tanrı'ya ait olup iktidardaki yöneticilerin egemenliğe sahip olma noktasında

hiçbir hakları yoktur. Yönetenler, kendilerine hizmet etmesi için İslam toplumu tarafından yetkilendirilmiş bir yönetici konumundadır. Üstelik onlar, İslam'ın dinsel kurallarına uygun hareket ettiği sürece meşru iktidar veya yönetici kabul edilmişlerdir. İslam dünyasının düşünce yaşamında önemli bir yere sahip olan İbn Haldun göre; egemenlik, bir devletin, bütün iç ve dış işlerini, herhangi bir dış güç tarafından ne denetim, ne gözetim ve ne de müdahale edilmeden yönetme hakkıdır. Ancak O'na göre de iktidarın bu egemenlik hakkı yalnız göreceli olup mutlak, sınırsız ve sorumsuz değildir. Çünkü mutlak egemen olan Tanrı'dır ve iktidar sahipleri birer beşer olarak zaaf içerisindedirler. Dolayısıyla egemenliğin ve bunun kullanılma biçimi olan iktidarın mutlak olamayacağı, doğal sınırlarının bulunacağı ve bu sınırların belirli görevlerle ilintili olduğu ortaya konularak bir nevi hukuksal sınırlar konulmaya çalışılmıştır. (Haldun, 473-475; Arslan, 130)

İslam hukuk ve siyasal düşüncesine göre, sistem içerisinde yöneticilerin önemli bir konumu olmakla birlikte, sorumsuz ve sınırsız bir iktidara sahip olmayıp, kendilerine verilmiş olan yetkiler başta dinsel kurallar olmak üzere yasalarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla İslam'ın asli kaynaklarında, bireysel ya da hanedan anlamında kutsallık veya sorumsuzluk anlayışı bulunmayıp, herkes yaptığı bütün davranış ve uygulamalarından sorumludur. Başta bizzat İslam Peygamberi ve dört halife olmak üzere adil olan tüm devlet başkanları kendileri aleyhine açılan davaları bizzat dinlemişler ve aleyhlerine sonuçlandığı durumlarda dahi kararları uygulamışlardır. Kısacası iktidarı elinde bulunduranlar, mutlak ve sorumsuz bir egemen olmayıp yalnızca belirli yetkilerle donatılmış bir yönetici sıfatına sahip olmaktadır. Bu durumda sosyolojik açıdan İslam olmadan önce Türkler'de *töre* hangi işlevi görmüşse, İslam'dan sonra dinsel kurallar da aynı işlevi yerine getirmiştir. (Hamidullah, 1979: 218-224)

Müslüman olan Türkler'de, bir yandan bu yeni inanış ve uygarlığın etkisi artarak sürerken, öte yandan eski anlayış ve geleneklerin de devam ettiği görülmektedir. Bu eski-yeni etkileşmesi, egemenliğe ve iktidara bakışta da kendisini göstermiş ve bu dönem boyunca kurulan Türk devletlerinde, İslam öncesi ve sonrası egemenlik anlayışı ile iktidar ilişkileri bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Hatta eski Türkler'deki egemenlik anlayışının, Türklerin Müslüman olduğu ilk dönemlerde önemli ölçüde etkili olduğu ve daha sonra kurulacak Türk devletlerinde de etkisinin devam ettirdiği görülmektedir. Bu bağlamda İslam'ın asli kaynaklarında kutsal hanedan anlayışı olmamasına rağmen, Eski Türkler'deki kutsal hanedan karizmasının Müslüman Türk devletlerinde de önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde de iktidarı elinde tutan hanedanların, eski Türkler'de kutsal kabul edilerek egemenlikleri meşrulaşmış olan hanedanların devamı olduklarını ve soy olarak onlara dayandıklarını ortaya koymuşlardır. Bu biçimde egemenliklerini meşrulaştırmaya ve iktidarlarını bir hanedan egemenliğine

dönüştürmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak eski Türklerin egemenlik anlayışında var olan kutsal hanedan inancı ve buna bağlı *hanedan karizması* süreklilik kazanmış ve her yeni kurulan Türk devletinin başındaki iktidarlar tarafından sahiplenilmiştir. Bu durumu, Osmanlı Devleti[†] dahil bütün Müslüman Türk devletlerinde görmek mümkündür. Dolayısıyla bu dönemde kurulan Türk devletleri, eski ile yeni uygarlıkların özelliklerini taşıdıklarından *egemenlik* anlayışı da kendine özgü bir biçim almıştır. Kısacası İslam'dan önce var olan egemenlik özellikleri İslam'dan sonra da etkisini sürdürmüştür.(Güngör, 1996: 159; Genç, 1981:7)

Yeni dönemde, siyasal ve toplumsal tüm kurumlar İslami motiflerle revize edilmeye başlanmış olsa da; İslam öncesi ile sonrası arasında bir tür geçiş dönemi olması nedeniyle özellikle Karahanlılar'da, eski Türkler'deki egemenlik ve iktidar anlayışları güçlü bir biçimde devam etmiştir. Özellikle de Göktürk ve Uygur etkilerini büyük oranda görmek mümkündür.(Köprülü, 1943: 59) Karahanlılar dönemini en güzel bir biçimde yansıtan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* eserinde, dönemin egemenlik anlayışı ve iktidarla ilgili düşüncelerini görmek mümkündür. Eserde, Tanrı ve iktidar arasında net bir ilişki kurularak hükümdarlık ile hükümdar ailesinin kutsal olduğu belirtilmektedir.(Kutadgu Bilig, 1947; Kutadgu Bilig, 1959) *Kutadgu Bilig*'de, egemenliğin tanrısal kaynaklı olduğu ve iktidarın beylere Tanrı tarafından bir bağış olarak verildiği açıkça belirtmekle birlikte; kendisine Tanrı tarafından egemenlik verilen hükümdarların egemenliklerinin *mutlak, sınırsız, sorumsuz ve yanılmaz* olmayıp belirli koşullarla bağlı olduğu ve Tanrı'nın izin verdiği biçimde hüküm sürmesi gerektiği ortaya konulmuştur.(Kutadgu Bilig: 109, 6192, 5469, 5470, 5947, 5195) Esere göre, Tanrı, dünyayı yaratmış ve yönetimini Tanrı'nın yasalarına uygun olarak hükümdarın sorumluluğuna vermiştir. Böylelikle kendisine Tanrı tarafından *kut* verilen hükümdar hanedanının, tanrısal takdire bağlı olup, Tanrı'nın izin verdiği biçimde doğrulukla hüküm sürmesi gerektiği inancına ulaşılmaktadır. (Kutadgu Bilig: 88, 90, 109, 5195, 6192) Orta Asya *Türk cihan hakimiyeti* düşüncesinin bir devamı niteliğinde, hükümdarı yalnızca Türklerin hakani olarak görmeyip Tanrı'nın bütün dünyaya asayiş getirmekle görevlendirdiği bir dünya egemeni olduğu düşüncesine de ulaşılmaktadır. Esere göre, hükümdar, sahip olduğu bu misyon yerine getirdiği taktirde Tanrı katındaki itibarı artacak ve *kutunu* devam ettirebilecektir. (Kutadgu Bilig: 217-224; Ögel, 1979: 54; Kafesoğlu, 1997: 228; Genç, 1981: 36)

Karahanlılar zamanında başlayan geçiş dönemi ve eski ile yeninin bağdaştırılması çalışması, Selçuklular döneminde tamamlanıp tam bir

[†] Osman Gazi'nin rüyası ve Edibali'nin bunu yorumlaması olayının yayılması suretiyle Osmanlı hanedanının iktidarı meşru kılınmaya çalışılmıştır. (İnalçık, 1959: 80)

kaynaşma noktasına ulaşmıştır. Dolayısıyla Orta Asya geleneğindeki egemenlik anlayışının izlerinin Selçuklular'da da devam ettiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Dönemin en büyük veziri olan *Nizamül-mülk*'ün *Siyasetname* eserinde; egemenliğin kaynağına ve iktidarın kendisine ilişkin olarak, hükümdar olma özelliklerine sahip olan hanedan üyelerinin egemenlik kudretini Tanrı'dan aldığı ve ancak Tanrı adına adaletle hüküm sürebilecekleri belirtilmiştir. İktidarın işleyişi, davranış ve hareketleri, hep tanrısal yönlendirme, taktir ve lütufla açıklanmıştır.(Mizamül-mülk, 1999: 6-8) İktidarı elinde tutan hanedanın ve onun temsilcisi olan hükümdarın, dünya işlerini düzene sokmak ve dünya üzerindeki tüm insanları yönetmek için bizzat Tanrı tarafından seçildiği inancı ile egemenliğin hanedana ve onu temsil eden hükümdara ait olduğu anlayışının sürdüğü görülmektedir. (Mizamül-mülk, 1999: 23) Türklerdeki *cihan hakimiyeti* anlayışının Selçuklular'da da devam ettiği ve böylece iktidar olan hükümdarın dünyanın hükümdarı da olarak insanlar üzerinde egemen olduğu inancının sürdüğü anlaşılmaktadır. (Mizamül-mülk, 1999: 85, 114-115)

Selçuklular, eski Türk gelenekleriyle İslam'ın esaslarını bağdaştırarak ortaya koyduğu iktidar uygulamaları ile, kendisinden sonra gelen Türk devletlerini etkileyecek bir örgütlenme biçimi oluşturmayı başarmışlardır. Selçuklular, *ülüş* sisteminin etkisiyle, ülkeyi, egemen hanedan üyeleri arasında bölüştürdüklerinden *merkeziyetçiliğin* ağır bastığı değil, daha çok *ademi merkezi* nitelikte bir siyasal yapıya sahiptiler. Eski Türk devletlerinde ağır basan bir nitelik olan *ademi merkezilik*, etkisini Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemine kadar da sürdürmüştür.(Kafesoğlu, 387; Uzunçarşılı, 1984: 19-20) Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklularının yıkılmasına kadar birçok kurumuyla ona bağlı kalmıştır. Ancak bu bağlılık kurumsal olup, hiçbir zaman egemenliklerini kullanmalarına engel olmamıştır. Büyük Selçukluların yıkılmasıyla birlikte, kurumsal açıdan da tam egemen olan Anadolu Selçukluları da, egemenlik anlayışı ve iktidar düşüncesi açısından Orta Asya geleneğini sürdürmüşlerdir. Onlara göre de, egemenliğin kaynağı, tanrısal olup egemenlik hakkı Tanrı tarafından iktidarda olan hanedana verilmiş ve bu hanedana mensup olan herkesin de bu egemenlikten payı bulunduğu kabul edilmiştir. Aynı egemenlik anlayışının, Anadolu Selçukluları'nın yıkılışı ile başlayan beylikler döneminde de sürdüğü görülmektedir. Her beylik, Anadolu Selçukluları'nın devamı oldukları iddiasıyla, var olan egemenlik anlayışını ile birlikte *ülüş* sistemini de aynen devam ettirmişlerdir. Egemenlik hakkı, beyliğe sahip olan bir aileye ait olup, o hanedana bağlı beyler iktidarı ellerinde bulundurmışlardır. Öte yandan başta Büyük Selçuklular olmak üzere, Müslüman Türk devletlerinde de, hükümdar eşleri olan *hatunlar* hükümdarları etkilemişler ve bazen iktidarda söz sahibi olmuşlardır. (Kafesoğlu, 1997: 393)

Bu dönemin önemli kaynaklarından olan *Kutadgu Bilig*'de, Orta Asya Türk geleneğine uygun bir biçimde hükümdarın *kutunu* korumasının, ancak Tanrı'nın yasalarına uygun hareket ettiği ve kendisine Tanrı tarafından verilen görevleri yerine getirdiği sürece olanaklı olduğu belirtilir. Bu nedenle *kutu* elde eden hükümdar, bütün davranışlarına dikkat etmeli ve sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmelidir. Aksi takdirde tanrısal başışa layık olmadığını göstermiş olacağından dolayı hükümdar meşruluğunu kaybedecek ve Tanrı başışladığı *kutu* geri alacaktır. Bu durumda halkın da hükümdara itaat etmeme hakkının doğduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi İslam'dan önceki dönemde var olan egemenlik anlayışı ve iktidara bakış İslam'dan sonra da aynı paralellikte sürmektedir. (*Kutadgu Bilig*: 703-725) Eserde hükümdardan, Tanrı'nın adaletini insanlara adil bir biçimde uygulayarak halkını mutlu etmesi istenmektedir. Bu nedenle iktidarın yerine getirmek zorunda olduğu sorumlulukların başında adil olmaları gelmektedir. Hükümdarın da, ancak böylelikle her iki dünyada mutlu olabileceği ortaya konulmuştur. (*Kutadgu Bilig*: 1413, 1451, 1453, 1456, 1458, 2024, 5576) Adaleti gerçekleştirme görevinden sonraki en önemli sorumlulukları, halkın doyurulması, giydirilmesi ve refahının yükseltilmesi vs. biçiminde sıralanmaktadır. Çünkü adaletin sağlandığının en önemli göstergesi, ekonomik açıdan halkın durumunun genel olarak iyi olmasıdır. Hükümdarın söz konusu olan görevleri, bu dönemle ilgili doğrudan kaynak olma özelliğini taşıyan *Kutadgu Bilig*'de oldukça detaylı bir biçimde kaleme alınmıştır. (*Kutadgu Bilig*: 2982, 2983, 5165, 5355, 5356, 5357, 5360; Ögel, 1979: 75; Genç, 1981: 56-59) Eserde, hükümdarın yukarıda belirtilen görevleri, başta *devletin birlik ve beraberliğini sağlamak ve korumak* olmak üzere *ekonomik istikrar ve refah, adalet üzerine oturmuş hukuk düzeni ve toplumda asayiş* biçiminde sıralandıktan sonra; kağana hitaben; “*Ey hükümdar sen önce bunları yerine getir, sonra hakkını isteyebilirsin.*” (*Kutadgu Bilig*: 2983, 5578) “*Bey, iyi kanun yap.. Kanuna kendin riayet et ki, halk da sana itaat etsin.*”, “*Bey kudretli ol, halkı kudretli kıl, bunun için onun karnını doyurmak lazım.*” (*Kutadgu Bilig*:1458, 2111) denilerek hükümdarın bu görevleri yerine getirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Aksi takdirde, *kutun* Tanrı tarafından geri alındığı düşüncesiyle hükümdarın tahttan indirileceği ortaya konulmaktadır.

Yine Orta Asya Türk geleneğinin devamı olarak; hükümdarın kutsal hanedana bağlı olması ya da halka karşı görevlerini yerine getirmesi esas olmakla birlikte yeterli görülmemektedir. Hükümdarın, aynı zamanda bireysel olarak da bir takım üstün özelliklere sahip olması gerekmektedir. *Kutadgu Bilig*, bu özelliklerin anlatıldığı önemli bilgileri de içermektedir. Bu bilgiler, mevcut durumdan daha çok, idealleştirilmiş bir Türk toplumunu ve hükümdarını anlatmaktadır. Eser, hükümdarda *bilgelikten dürüstlüğe, soylu olmaktan cesaretli ve kahraman olmaya, tedbirli ve uyanık olmaktan sabırlı*

olmaya veya *affedici* olmaya; hatta *güler yüzlü, yakışıklı* olmaya varan çok detaylı özellikler aramaya ve böylelikle hükümdarı doğru davranış kalıplarına teşvik etmektedir. Bütün bunlar, hükümdarın halkı ile bütünleşip toplumda birlik ve beraberliği sağlanması için ortaya konulmaktaydı. Bu noktada, hükümdarın görevleri ve sahip olması istenilen niteliklerinin birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları da görülmektedir. (Kutadgu Bilig: 224, 203, 1778-1781, 1951-1953, 1972, 1961, 2050) Eserde genel olarak dünya hayatının ve beyliğin geçici olduğu vurgulanarak; hükümdardan halkın işlerine yoğunlaşmaları ve onları mutlu etmeleri esas olarak istenmektedir. Aksi durumda hükümdara gösterilecek saygı ve itaatin sınırsız olmayıp, sahip olması gereken özellikler kendisinde bulunmadığı, kendisinden beklenen görevleri yerine getirmediği zaman halkının güvenini kaybedeceği ve toplumdaki itibarının zedeleneyeceği; üstelik halka hesap vereceği aynı noktalarda ayrıca *yaptığı işlerden Tanrı'ya da hesap vereceği* sürekli olarak işlenmektedir. (Genç, 1981: 39)

Hükümdar ile halk arasındaki bu ilişkiden dolayı halk; uygulamada kendisiyle aynı inanç, ideal ve duyguları paylaşan ve özellikle İslam'dan önce *töre*ye, İslam'dan sonra ise *töre* ve dinsel kurallara uygun hareket eden hükümdara karşı bir itaatsizlik içerisinde olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durum, İslam öncesi ve sonrası süreçte, özellikle iktidarların meşrulaştırılmasını sağlamak için kullanılmıştır. (Dursun, 1992: 33) Bu durum, *Türk devletinde iktidar ile halk arasında bir çeşit zımni sözleşmenin bulunduğu* düşüncesi ile açıklanmaktadır. Hatta *merkez* ve *çevre* arasındaki toplumsal ayrılaşmaya rağmen, meşru zeminde hiçbir çatışma olmamasının yanı sıra; *ülüş* sisteminin varlığı nedeniyle hanedandan iktidar adayı kişiler arasında da bir mücadele olgusunun oluşmaması da *zımni sözleşme* saptamasının doğruluğunu ortaya koymaktadır. *Zımni sözleşme* geleneğinin, Türk toplumlarının genelinde görmek olanaklıdır. Çünkü iktidarlar, adaleti sağladıkları, halkın refah düzeylerini yükselttikleri ve en önemlisi halkla aynı idealleri paylaştıkları sürece; halk da onları *kut* sahibi olarak görmüş ve itaat etmiştir. Dolayısıyla halkın, iktidara itaatsizlik göstermesi öncelikli olarak düşünce planında dahi ortaya çıkmamıştır. (Kafesoğlu: 390; Kutadgu Bilig: 4999, 5580; Nizamül-mülk: 6)

Türkler'de, iktidara itaatsizlik gösterilmesi veya ona karşı sınırlamalar getirilmesi konusunda da Orta Asya geleneği ile İslam sonrası dönem arasında büyük benzerlik görülmektedir. Her iki dönemdeki yöneten-yönetilen ilişkisinin, esas itibarıyla *zımni sözleşme* mantığı içinde cereyan ettiği bilinmektedir. Çünkü Orta Asya geleneğinde, Tanrı tarafından egemenlik verilen hanedanın kutsal olduğu inancı kabul görmüşse de; o hanedan içerisinde *kut* verilip hükümdar olan kağana insanüstülük veya benzeri bir sıfat atfedilmeyip adeta karşılıklı sorumluluk esasına dayanan bir görevli nazarıyla bakılmıştır. Bu anlayışın devamı niteliğinde Türklerin

Müslüman olmasından sonra da; İslam siyasal düşüncesinin etkisinin aynı paralelde olduğu ve karşılıklı sorumluluk, bir nevi *zımni sözleşme* esasına dayanan yapının sürdüğü görülmektedir. Kısacası her iki dönemdeki yöneten-yönetilen ilişkisinde, yönetenler hiçbir zaman mutlak egemen ve sorumsuz olmayıp, karşılıklı sorumluluk esasına uygun bir biçimde halkı mutlu etmekle sorumlu bir *görevli* olduğu anlaşılmaktadır. (Hamidullah, 1979: 218-224)

Klasik İslam siyasal düşüncesinde bulunmamakla birlikte, *egemenliğin Tanrı tarafından bir hanedana verildiği* biçimindeki yargının Türklerin Müslüman olmasından sonra da devam etmiş olması, İslam sonrası dönemde de iktidara itaat düşüncesini doruk noktaya çıkaran önemli bir faktör olmuştur. Çünkü Orta Asya egemenlik anlayışına dayanan bu yargı, İslam'daki *ulu'l-emre itaat* ve *fitne* gibi kavramlar ile birlikte kullanılarak *nizamı alem* düşüncesine ulaştırmış ve itaatsizliği düşünce planda dahi ortadan kaldırmıştır. Böylelikle iktidara geçenler, bu düzeni bozan kişileri *fitneci* olarak ilan etmiş ve iktidarlarını hiçbir tartışma ve itaatsizlik olmadan devam ettirmişlerdir. *Nizamı alem* düşüncesiyle, hangi biçimde olursa olsun iktidarlar meşrulaştırılmış ve olası bir tepki de *fitne* gözüyle bakıldığı için gelişme gösterememiştir. Böylelikle iktidarların meşru olduğu ve itaat etmek gerektiği düşüncesi, hem eski Türk töresi ile hem de İslam'daki *ulu'l-emre itaat* gibi ilkelerle güçlendirilmiştir. Artık toplumda egemen düşünce, iktidarlar meşrudur ve halka düşen görevin ise, kendilerini koruması, refahını sağlaması ve toplumun ideallerine uygun yaşaması karşılığında, yalnızca itaat etmek gerektiği olmuştur.[‡] (Mumcu, 1963: 32-33) Böylelikle halkla iktidarın aynı amaçta birleştikleri ve aralarında dinsel, toplumsal ve ekonomik alt-yapısı olan bir *zımni sözleşmenin* ortaya çıktığı görülmektedir. Zımni de olsa böyle bir sözleşmenin var olması; iki taraflı işlev yürütmekteydi. Bir yanda iktidara karşı halkın itaatini sağlayıcı işlev yürütürken, diğer yanda esasında iktidarı sınırlayan önemli bir işlev de görmektedir. Çünkü iktidara itaatın bu sözleşme gereklerini yerine getirdiği sürece söz konusu olması; bu durumu doğal bir sonuç olarak iktidarı sınırlandıran bir faktör biçiminde karşımıza çıkarmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya Türk geleneğinde, iktidarı sınırlayıp onu yönlendirme gücüne sahip olan *törenin* yerine, Müslüman Türklerde özellikle *dinsel kuralların* aldığını söyleyebiliriz. Bu açıdan Karahanlı ve Selçuklulara bakıldığında,

[‡] Anarşist bir siyasal kuramcı olan Fransız Boetie, (1987: 32-33) *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eserinin birkaç yerinde, ortaya çıkan bu mutlak itaat durumunu sert bir biçimde eleştirmekte ve şöyle demektedir: "Bir kişi kalkıp da bizim büyük efendi diye adlandırdığımız insanın topraklarına gitse, burada, sanki bu büyük efendiye kulluk-kölelik etmek için doğmuş ve onu yerinde tutmak için uğruna canlarını veren insanlarla karşılaşacak. Bu kişi bu insanlarla, diğerlerinin aynı doğal yapıya mı sahip olduklarını yoksa bir insanlar sitesinden çıkıp bir hayvanlar parkına mı girdiğini düşünecektir."

iktidarlar kendilerini koruduğu, beslediği ve din kurallarına uygun hareket ettiği kabul edilerek -bazı istisnalar dışında- iktidara karşı bir itaatsizlik veya onu sınırlamaya yönelik bir hareket olmamıştır. Yalnızca Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu-bilig*'te veya Nizamül-Mülk'ün *Siyasetname*'de yapıldığı gibi, gerek devlet adamı gerekse ulemeden olan üst düzeydeki kimselerin yaptıkları gibi hükümdarlara öneri ve ikazlar biçiminde girişimler olmuştur.(Mumcu, 1985: 37-38)

Ancak Müslüman Türk topluluklarında, iktidarlara aynı paralelde olmayıp *zımni sözleşme* geleneğini bozan ve özellikle *heterodoks* inanışa sahip olan kesimler de karşımıza çıkmaktadır. İslam'ı kavramadaki *Sünni* (ortodoks) ve *Alevi* (heterodoks) ayrılığı, ciddi anlamda toplumsal ayrışmaya neden olduğu gibi; siyasal bir boyut da kazanarak zamanla keskinleşmiş ve genelde kitabi İslam inancına sahip olanlar *merkezde heterodoks* akımlar ise *çevrede* yer almışlardır. *Heterodoks* kesimler, özellikle Selçuklular'dan başlayarak; gerek merkezdeki güçler tarafından çevreye itilmelerinden ve gerekse kendilerini dışarıda tutmalarından dolayı sürekli *çevrede* kalıp iktidarı meşru kabul etmemişlerdir. Bu kabullenmeme yalnızca düşüncede kalmamış, düşüncelerini uygulamaya da koymuşlar; sürekli olarak hükümdarlara karşı suikast girişimlerinden, toplu isyanlara varan muhalefet hareketlerinde bulunmuşlardır. Baba İshak İsyanı, Şeyh Bedrettin İsyanı, Şahkulu Baba Tekke İsyanı gibi isyanlar başta olmak üzere; bu muhalefet hareketleri, hep aynı çatışmanın türevleri olarak değişik adlar altında günümüze kadar gelmiştir. (Avcıoğlu, 1993: 193-200)

Öte yandan *zımni sözleşmenin* bozulduğu iddiasıyla; çok sık olmasa da *heterodoks* inanışa sahip olan halkın dışında *Sünni* inanışa sahip olan halkın da *merkezi* iktidarlara karşı çatışma içine girdiği görülmektedir. (İnalçık, 1973: 195) Bu durum, halkın *Sünni* de olsa *zımni sözleşme* geleneğini işletip buna uymayan iktidarlara isyan ettiklerini ve sahip olunan geleneğin sözde kalmadığını göstermektedir. Bu isyanlarda özellikle toplumsal ve ekonomik öğeler ağırlıklı olarak kendisini göstermiştir. Zira iktidar ve halk Sünni oldukları için inanç boyutunda bir farklılık bulunmamaktaydı. Bu nedenle iktidara itaat konusunda, yalnızca *zımni sözleşmenin inanç* boyutunu ön plana çıkarıp, *halk arasında adaleti sağlamak, halkın refahını yükseltmek* gibi *toplumsal ve ekonomik* boyutları unutmamak gerekmektedir. Dolayısıyla Sünni olsun Alevi olsun iktidara karşı halkın ortaya koyduğu isyanlarda, özellikle ekonomik ve toplumsal yönlerini görmeyip, yalnızca inanç boyutlu mezhep kavgasına indirgemek yanlış sonuçlar doğuracaktır. (Yetkin, 1996) Çünkü aynı inanca sahip olmasına rağmen; *zımni sözleşmenin* koşullarından olan adaletin sağlanması ve refahlarının yükseltilmesi karşılığında itaat etmeyi taahhüt eden *Sünni* halkın da, buna uymayan iktidara karşı isyan ettiği görülmektedir. (Akdağ, 1993: 116) Bu bağlamda Ocak, bu tür isyan hareketlerinin temel nedenlerini

ekonomik ve sosyo-psikolojik olarak ikiye ayırmaktadır. O'na göre, *heterodoks* kesimlerin Şah İsmail'e destek vermesinde sahip oldukları inanç kadar, Şah İsmail'in onları ekonomik olarak desteklemesi ve makamlar vermesi de büyük rol oynamıştır. (Ocak, 1996: 37-51) Genel olarak halkın ağır vergilerden, devşirme-kapıkulu vali ve sipahilerin baskılarından büyük öfke duyup tepki gösterdikleri de bilinmektedir. Ayrıca *heterodoks* olmayan tımarlı sipahilerin de yer yer isyancılara katılmaları ya da onları korumaları yine *zımni sözleşmenin* ekonomik boyutunu akla getirmektedir. (Akdağ: 1993: 117-122) Örneğin Maraş'ta isyan eden Kalender Baba'ya 20 bin kişi katılmış, devletin gönderdiği ordular yenik düşmüştür. Elllerinden tımar toprakları alınanların da isyana katıldığını fark edilmiş ve toprakların iade edileceği açıklanarak isyancıların sayısının 20 binden 3-4 bine düşmesi sağlanmıştır.(Cezzar, 1965: 93)

SONUÇ

Türklerdeki devlet, egemenlik ve siyasal iktidar kavramları ile bunların birbirleriyle olan ilişkileri batılı anlamdaki gelişmelerden farklı ve özgün bir biçimde Türk toplum ve kültüründeki yerini almıştır. Bu özgünlüğün, Orta Asya'daki ilk topluluklardan özellikle Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemine kadar devam ettiği görülmektedir. Bu özgünlük, özellikle sahip olunan egemenlik anlayışı ile iktidar ilişkilerinde kendini göstermiştir. Bu egemenlik anlayışına bakıldığında; egemenliğin, orijinal ifadesiyle *kutun* kaynağı Gök Tanrı olarak kabul edilmektedir. Gök Tanrı, *kutu* istediği hanedana vermiştir. *Kut* sahibi olan hanedan, kutsal olup ülkede mutlak egemendir. Hükümdar olabilmek için, bu kutsal hanedanın üyesi olmak zorunluluğu vardır. Ancak kişisel olarak hükümdarların hiçbirisi kutsal ya da insanüstü sığata sahip değildir. Hanedana mensup olmaları, onları kişisel olarak *kutsal, mutlak, sınırsız egemen ve sorumsuz* yapmamıştır.

Diğer bir özgün öge ise *töredir*. Hükümdara görev ve sorumluluk yükleyen ve ona bir takım sınırlama koyan *töre*, Orta Asya geleneğinde önemli bir yere sahiptir. *Töre*ye uymayan hükümdar, Gök Tanrı'ya ve halka karşı sorumluluklarını yerine getirmemiş olacağından *kutunu* ve meşruluğunu kaybetmektedir. Dolayısıyla egemenlik anlayışı ve iktidar ilişkileri tek taraflı çalışan bir yapıya sahip olmayıp; karşılıklı sorumluluklar yükleyen ve bu sorumlulukların yerine getirilmesi koşuluyla meşruluk ve itaatin söz konusu olduğu yapıya sahiptir. Bu noktada en belirleyici öge ise *töre* olmaktadır. Ortaya çıkan bu yapı ise, *zımni sözleşme* kavramını da ortaya çıkarmaktadır. Türkler'in İslam öncesi ve sonrası tarihi boyunca, halkla iktidarın aynı amaçta birleştikleri ve aralarında dinsel, toplumsal ve ekonomik alt-yapısı olan bu *zımni sözleşmenin* olduğu bilinmektedir. Halkla iktidar arasında *zımni* de olsa bir sözleşmenin var olması; iktidara karşı itaati

sağladığı gibi, öte yandan esasında iktidarı sınırlayan önemli bir işlev de görmüştür. Orta Asya geleneğinde, *kutun* kendisinden alındığı iddiasıyla kağanlığın hanedandan başka birisine verilmesi söz konusu olduğu gibi; Müslüman Türkler'de de sayılan görevlerini yerine getirmediği gerekçesiyle iktidardaki hükümdarın meşruluğunu kaybetmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda iktidarı sınırlayıp onu yönlendirme gücüne sahip olan *törenin* yerine, Müslüman Türkler'de özellikle *töre* ile desteklenmiş *dinsel kurallar* almıştır.

Türkler'in Müslüman olması gibi gelişen olaylar ve yaşanan birçok siyasal mücadeleler, özgün olan bu egemenlik anlayışını ve ilişkiler yapısını öz itibarıyla değiştirememiştir. Türkler'in Müslüman olmasıyla birlikte toplumsal yaşamın tüm alanlarında İslam dini belirleyici olmaya başlamasına rağmen, Orta Asya Türk egemenlik anlayışının izlerini ortadan kaldıramamıştır. Orta Asya egemenlik anlayışının sonucu oluşan yapı, bu dönemde genel hatlarıyla özünü ve ruhunu kaybetmeden İslami bir biçim kazanarak sürmüştür. Bu egemenlik anlayışının devamı olarak, İslam'ın kabulünden sonra da kutsal veya egemen hanedan inancının devam ettirildiği ve buna uygun bir yapılanmaya gidildiği görülmektedir. Bu dönem boyunca hükümdarlar, eski törelerin yanı sıra, özellikle dinsel kurallarla da kendilerini bağlı bulmuşlardır. Yeni kurulan her Türk devletinin başındaki hanedanlar, daha önce kutsal kabul edilmiş egemen hanedanların devamı olduklarını ortaya koymaya ve böylelikle iktidarlarını meşru kılmaya çalışmışlardır. Ayrıca egemen hanedana bağlı hükümdarın kişisel konumunda İslam'ın kabulünden sonra da herhangi bir değişiklik olmamış; hükümdarlar kişisel olarak kutsal ve sorumsuz kabul edilmediği gibi değişik yönlerden iktidarları sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Böylelikle hükümdarlar, eski törelerin yanı sıra, özellikle dinsel kurallar ve onların oluşturduğu sivil yapıyla da kendilerini bağlı bulmuşlardır. Bu nedenle genel olarak Türklerde hükümdarın bizzat *kişiliği* tanrısal denilebilecek herhangi bir niteliğe sahip olmamıştır. Çünkü hükümdar, kutsal kabul edilen hanedana mensup olmakla bir kıymeti olan ve bu sayede Tanrı'nın insanları yönetmeye *memur* ettiği bir *görevlidir*. Hatta bu görevde devam etmesi ise bir takım koşullara bağlı olan görevli bir memurdur. Orta Asya'ya kadar dayanan bu anlayıştan dolayı Türk hükümdarları, ne İslam'dan önce ne de İslam'dan sonra, diğer uygarlıklardaki hükümdarlar gibi mutlak bir monark veya despot bir hükümdar olmamışlardır.

Bu özgün yapı ve anlayış ise çok ilginç bir biçimde, Weber'in sınıflamasında yer alan *geleneksel*, *karizmatik* ve *yasal egemenliğin* meşruluk tiplerinin karışımı bir yapıyı anımsatmaktadır. Türkler'deki egemenlik anlayışı; tanrısal kaynaklara ve dinsel inanışlara dayandırıldığı ve bu anlayış tarih boyunca bir gelenek halinde devam ettirildiğinden *geleneksel*; hanedanın kutsanıp kendisine üstün özellikler atfedilmesinden

dolayı *ailesel-karizmatik* ve kağanların yazılı veya sözlü kuralları içeren *töre* ve *dinsel kurallara* bağlı olması nedeniyle *yasal* otorite özelliklerinden oluşan *karma* bir yapıya sahiptir. Egemenlik anlayışının *karizmatik* yapısı; hükümdarın sahip olduğu *kişisel* karizmasından ziyade, hükümdarın mensup olduğu hanedana ait *ailesel* karizmaya dayanmaktadır. Çünkü hükümdarın kişiliği değil, mensup olduğu hanedan kutsaldı. Bu kabul, o dereceye gelmiştir ki; Türk toplumu üzerinde egemen olan herhangi bir hanedanın Tanrı tarafından dünyayı yönetmekle görevlendirildiği ve tahta çıkan herhangi bir hükümdarın da bu kutsal hanedana bağlı olmasından dolayı yeryüzündeki bütün insanların başı olduğu biçiminde bir inanca dönüşmüştür. Bu inanç ise, Türklerde *cihan hakimiyeti mefkuresi (dünya egemenliği düşüncesi)* biçiminde ifadesini bulmuştur.

Türklerdeki egemenlik anlayışının *yasallığı*; özellikle egemenliği tanımlayan, egemen iktidarı çevreleyen ve yetki ve sorumluluklarını ortaya koyan, hatta iktidara sınırlar getiren *töre* kavramından kaynaklanmaktadır. Yönetilenler, iktidarı elinde bulunduran hükümdarın emirlerine itaat etmeyi bir görev saymakla birlikte, onun egemenlik sahibi olması kayıtsız şartsız *herşey* anlamına gelmemektedir. *Törelere*, hükümdarın yetki ve sorumluluklarını belirlemekle birlikte, ona ciddi anlamda görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Hükümdar, törelere zıt olarak bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmediği ya da kendisine *töre* tarafından tanınan yetkileri kötüye kullandığında; meşruiyetini yitirmekte ve tahttan indirilebilmektedir. Dolayısıyla Türk egemenlik anlayışında, *törelere* *egemenliği* söz konusudur.

Orta Asya Türk egemenlik anlayışının bir sonucu olarak Türk devlet yapısında ön plana çıkan diğer bir özellik de, iktidarın hanedan üyeleri arasında paylaşılması ve bunun sonucu olan *ademi merkezîyetçi* yapının varlığıdır. *Ülüş sistemi* olarak tanımlanan bu anlayış ve yapının sonucu olarak Türklerde, ülke, sürekli olarak hanedan üyeleri arasında paylaşılmıştır. Ancak bu durum, ademi merkezi bir yapı olmakla birlikte, mutlak bir bölünmeye ve parçalanmaya götürmeyip her zaman için merkezi durumundaki bölüm üstün olmuş ve merkezdeki bey kağan olarak kabul edilmiştir. İslam'ın kabulünden sonra da, İslam'ın *merkezîyetçi* anlayışına rağmen, uzun süre *ademi merkezîyetçi* yapı ve *ülüş sistemi* devam etmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklularının yıkılışı ile bu sistem ciddi anlamda yeniden dirilmiş ve her hanedan kendisini kutsal hanedanın devamı olarak görüp bulunduğu bölgede egemenliğini ilan etmiştir. Ayrıca egemenlik anlayışının sahip olduğu özelliklerden, başka bir deyişle *törelere*deki süreklilikten ve kutsal hanedan inancından dolayı yeni kurulan her Türk devletinin başındaki iktidar sahipleri, daha önce egemen olan ve kutsal kabul edilen hanedanın devamı olduklarını ortaya koyarak iktidarlarını meşru kılmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, (1993), *Celali İsyancıları*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Arat, Reşid Rahmeti, (1959), *Kutadgu-Bilig* (Çeviri), Ankara.
- Arsal, S. Maksudi, (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk*, İÜHF Yay., İstanbul.
- Arslan, Ahmet, (ty), *İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, KTB Yay., Ankara.
- Avcıoğlu, Doğan, (1993), *Türklerin Tarihi, C.I*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Barthold, Vasili V, (1975), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (Haz: K. Kopruman), Ankara.
- Barthold, Vasili V., (1962), A History of the Turkmen People, *Four Studies on the History of Central Asia* (Rusça'dan İngilizce'ye Çev.:Minorsky, V. ve T.), Leiden.
- Boetie, Etienne De La, (1987), *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (Çev.: M. Ali Ağaoğulları), Bilim/Felsefe/Sanat Yay., İstanbul.
- Ceferoğlu, A., (1931), Tukyü ve Uygurlarda Han Unvanları, *THİT Mecmuası, C.I*.
- Cezzar, Mustafa, (1965), *Osmanlı Tarihinde Leventler*, İstanbul.
- Cin, Halil / Akgündüz, Ahmet, (1990), *Türk-İslam Hukuk Tarihi, C.I*, İstanbul.
- Donuk, Abdülkadir, (1979-1980), Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı, *TED*, Sayı: 10-11.
- Dursun, Davut, (1992), *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, İşaret Yay., İstanbul.
- Ergin, Muharrem, (1970), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- Gabain, A. Von, (1944), Köktürklerin Tarihine Bir Bakış, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.II*, Sayı: 5.
- Genç, Reşat, /1981), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Gömeç, Saadettin, (1996), Kağan ve Katun, *Gök Dergisi*, Ankara, C2, Sayı:15.
- Güler, Ali, (1996), *Türk Yönetim Anlayışının Kaynakları*, Ocak Yay., Ankara.
- Güngör, Erol, (1996), *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Hamidullah, Muhammed, (1979), *İslam'da Devlet İdaresi*, Nur Yay., Ankara.
- İbn Haldun, Hakikatül Mülk, *Mukaddeme*, 23 Fasıl
- İnalcık, Halil, (1973), *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, The Trinity Press, Worcester-London.
- İnalcık, Halil, (Mart 1959), Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XIV*, Sayı:1.,
- İnan, Abdülkadir, (1987), *Kitab-ı Dede Korkut Hakkında Makaleler ve İncelemeler, C.I*, TTK Yay., Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim, (1980), *Eski Türk Dini*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim, (1980), *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, KTB Yay., İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim, (1997), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim, (ty.), Selçuklular, *İslam Ansiklopedisi, C.X*, MEB Yay..

- Kılıçbay, M. Ali, (1985), *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad, (1943), *Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri; İslam Amme Hukukunda Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?, II. Türk Tarih Kurumu Sempozyumu*, İstanbul.
- Köseoğlu, Nevzat, (1997), *Devlet "Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da"*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Mizamül-mülk, (1999), *Siyasetname* (Haz.: Köymen, M. Altan), TTK Yay., Ankara.
- Mumcu, Ahmet, (1963), *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ajans-Türk Mat., AÜHF Yay., Ankara.
- Mumcu, Ahmet, (Nisan 1985), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Egemenlik Kavramı ve Gelişmesi, I. Milli Egemenlik Sempozyumu*, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1996), *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergah Yay., İstanbul.
- Ögel, Bahaddin, (1979), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C.II*, MEB. Yay., Ankara.
- Ögel, Bahaddin, (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C.I*, MEB. Yay., Ankara.
- Ögel, Bahaddin, (1991), *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara.
- Ögel, Bahaddin, (1932), *Türkler'de Devlet Anlayışı (13. Yüzyıla Kadar)*, MEB. Yay., Ankara.
- Özdemir, M. Niyazi, (Ocak 1990), *Türk Devletlerinde Hakimiyetin Mahiyeti ve Kaynağı, Türk Yurdu Dergisi, , C.10, Sayı: 29*.
- Rosonyi, Laszlo, (1971), *Tarihte Türkler*, TKAE Yay., Ankara.
- Spuler, Bertold, (1981), *Göktürklerin Dini ve Kültürü Üzerinde Bazı Mülahazalar*, C.II, TTK. Yay., Ankara.
- Taşagıl, Ahmet, (1992), *Göktürklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, İstanbul.
- Tatar, Taner, (1997), *Türk Yönetim Sistemi*, Turan Yay., İstanbul.
- Togan, Zeki, V., (1946), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Tunaya, T. Zafer, (1970), *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri: Eski Türkler, İslam Devleti, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Turan, Osman, (1996), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Turan, Osman, (ty), *Kılıç Arslan II, İslam Ansiklopedisi, C.VI*, MEB Yayını.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1984), *Osmanlı Tarihi, C.I*, TTK. Yay., Ankara.
- Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet, (1987), *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yay., Ankara.
- Yetkin, Çetin, (1996), *Başlangıçtan Atatürk'e Türk Halk Eylemleri ve Devrimler*, Ümit Yay., Ankara.
- Yusuf Has Hacib, (1947), *Kutadgu-Bilig*, (Yay: Arat, Reşid Rahmeti), **C.I**, (Metin), İstanbul.